

Analysis of the Qiraats Attributed to the Prophet in al-Kashshāf

Lokman Yılmaz^{1,a,*}

¹ İzmir Kâtip Çelebi University, Faculty of Theology, Department of Qiraat, İzmir, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 03/01/2024

Accepted: 09/05/2024

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright: This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

ABSTRACT

Qira'ahs, which contain the performance qualities of the words of the Holy Qur'an, are among the important subjects of many Islamic sciences. In particular, qiraat, which is one of the basic subjects of the science of tafsīr, occupies a significant place in the tafsīr of al-Zamakhsharī (d. 538/1144), one of the symbolic figures of this science. The approach of al-Zamakhsharī, who frequently refers to qiraat disputes in his tafsīr *al-Kashshāf*, is important because it influenced the commentators after him. He sometimes touches on the proof and sometimes the relative aspects of the Qira'ahs he deals with. Approaching the qiraat from a linguistic perspective, Zamakhsharī emphasizes the offensive nature of the related qiraat, especially in language. In addition, he does not neglect to mention the names of those who recite with the pronunciation he mentions most of the time. Among those he mentioned are the imams of the sahih qiraat (the imams of qiraat al-asharah), the imams of the shāz qiraat, and the people of the salaf who are famous for their qiraat. This attitude of the commentator also reveals his familiarity with the subject. In addition to the sahih qiraat, *al-Kashshāf* also includes many shāz qiraat. From time to time, the commentator goes into the narrative basis of some pronunciations, whether they are sahih or shāz, and attributes the relevant pronunciation to the tābi'een, the Companions, or even the Prophet. However, a problem stands out during this attribution. This is the issue of the authenticity of these pronunciations. For a qiraat to be authentic, it must come from a script that is accepted among the qiraatists, and it must be written according to the Arabic language and the orthography of one of the mushafs dictated by 'Uthman. In many places, the commentator only uses precise and clear statements such as "This is the qiraat of the Prophet" and does not feel the need to evaluate the pronunciation or refer to a source. The shāz qiraats that the Prophet is said to have recited in this tafsīr also attracted the attention of the translators of the *Keşşâf Tefsiri* published by the Yazma Eserler Kurumu (YEK), and they included the following sentence under the title "Qirāats in *al-Kashshāf*" in their evaluation of the subject: "The most interesting of these is probably the qiraat attributed to the Prophet, but not included in the mutawatir qiraats." This determination necessitates an in-depth study of this qiraat in *al-Kashshāf*. However, despite its importance, no study has been found on this subject. This study aims to identify, confirm and criticize the qiraat attributed to the Prophet in *al-Kashshāf*. First of all, the number of these qiraats mentioned in the work, their sources and their isnāt were determined, and then the way they were found among the Qiraat imams was revealed. According to our findings, al-Zamakhshari does not attach special importance to the attribution of a qiraat to the Prophet and does not look at the authenticity and fame of the narration and the qiraat. This approach of his was not accepted by hadith scholars and qiraatists alike.

Keywords: Reading the Holy Qur'an and the Science of Qiraat, Qur'an, al-Zamakhsharī, *al-Kashshāf*, Prophet's Qiraat.

el-Keşşâf'ta Hz. Peygamber'e Nispet Edilen Kıraatlerin Tahlili

Süreç

Geliş: 03/01/2024

Kabul: 09/05/2024

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif hakkı: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

ÖZ

Kur'ân-ı Kerîm lafızlarının eda keyfiyetlerini ihtiva eden kıraatler İslâmî ilimlerin birçoğunun önemli mevzuları arasında yer almaktadır. Özellikle tefsir ilminin temel konularından olan kıraatler söz konusu ilmin sembol şahsiyetlerinden olan Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) tefsirinde de kayda değer bir yer işgal etmektedir. *el-Keşşâf* tefsirinde kıraat ihtilaflarına sıkça müracaat eden Zemahşerî'nin kıraatler konusundaki yaklaşımı kendisinden sonraki müfessirleri de etkilemesi yönüyle önem arz etmektedir. O, ele aldığı kıraatlerin bazen hüccet bazen de nispet yönüne temas etmektedir. Kıraatlere daha çok lügavî açıdan yaklaşan Zemahşerî, ilgili kıraatlerin özellikle dilde hüccetliği üzerinde durmaktadır. Bununla birlikte çoğu zaman bahse konu ettiği telaffuzla okuyan isimleri zikretmeyi de ihmal etmemektedir. Onun zikrettikleri arasında sahih kıraat sahibi imamlar (kıraat-i aşere imamları), şâz kıraat imamları ve seleften kıraati ile meşhur şahıslar yer almaktadır. Müfessirin bu tavrı onun meseleye vukûfiyetini de ortaya koymaktadır. *el-Keşşâf*'ta sahih kıraatlerin yanında birçok şâz kıraate de yer verilmektedir. Müfessir zaman zaman -sahih olsun şâz olsun- bazı telaffuzların naklî temeline de inmekte, ilgili telaffuzu tâbiine, sahabeye hatta Hz. Peygamber'e nispet etmektedir. Ancak bu nispet esnasında bir sorun göze çarpmaktadır. O da söz konusu telaffuz şekillerinin sıhhati meselesidir. Zira bir kıraatin sahih olabilmesi için onun kıraatçiler nezdinde makbul bir senetle gelmesi, Arapça'ya ve Hz. Osman tarafından yazdırılan mushaflardan birinin imlasına uygun olması gerekmektedir. Müfessir birçok yerde sadece "Hz. Peygamber'in kıraati bu şekildedir." gibi kesin ve net ifadeler kullanmakta, ele aldığı telaffuz şekli hakkında bir değerlendirme ya da bir kaynağa atıfta bulunma ihtiyacı hissetmemektedir. Mevzubahis tefsirde Hz. Peygamber'in okuduğu söylenen şâz kıraatler Yazma Eserler Kurumu (YEK) tarafından neşredilen *Keşşâf Tefsiri* mütercimlerinin de dikkatini çekmiş, konuyu değerlendirdikleri "*el-Keşşâf'ta Kıraatler*" başlığı altında şu cümleye yer vermişlerdir: "Bunların en ilginç herhalde Hz. Peygamber'e nispet edilen -fakat mütevâtir kıraatlerde yer almayan- kıraatlerdir." Bu tespit, *el-Keşşâf*'ta yer alan bu kıraatlerin derinlemesine incelenmesini gerekli kılmaktadır. Ancak önemine rağmen ilgili konuda yapılmış bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmada *el-Keşşâf* tefsirinde Hz. Peygamber'e nispet edilen kıraatlerin tespit, teyit ve tenkidi hedeflenmektedir. Öncelikle eserde bahsedilen bu kıraatlerin sayısı, kaynak ve isnatları tespit edilmiş, daha sonra bunların kıraat imamları arasında ne şekilde karşılık bulduğu ortaya konulmuştur. Tespitlerimize göre Zemahşerî bir kıraatin Hz. Peygamber'e nispetine özel bir önem vermemekte, rivayet ve kıraatin sıhhat ve şöhretine bakmamaktadır. Onun bu yaklaşımı hadisçiler nezdinde de kıraatçiler nezdinde de kabul görmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi, Kur'an, Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Hz. Peygamber'in Kıraati.

lkmyilmaz@gmail.com

0000-0002-4619-0159

Citation / Atıf: Yılmaz, Lokman. "el-Keşşâf'ta Hz. Peygamber'e Nispet Edilen Kıraatlerin Tahlili". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/1 (Haziran 2024), 103-123. <https://doi.org/10.18505/cuid.1414204>

Giriş

“Kur’an kelimelerinin eda keyfiyetlerini ve ihtilaflarını, nakledene nispet ederek bilme ilmi”¹ olarak tarif edilen kıraat ilminin temelleri İslâm öncesi döneme kadar ulaşmaktadır. Bununla birlikte Kur’an kıraatinde makbul olan telaffuzların bir şekilde Hz. Peygamber’e dayandırılması gerekmektedir. *İsnad* adı verilen bu sistem -Hz. Osman (öl. 35/656) mushaflarına ve Arap diline uygunluğun yanında- sahih bir kıraat için vaz geçilmez şartlardandır.² İsnad sisteminin kıraat kaynaklarındaki kullanım şekli rivayet kaynaklarındakine göre farklılık arz etmektedir. Buna göre kıraat imamları her bir kelimedeki telaffuz tercihini münferiden bir senet zinciri ile değil toplu olarak Hz. Peygamber’e nispet etmektedirler.³ Rivayet kaynaklarında ise bazı telaffuz şekilleri münferit isnad zinciri ile Hz. Peygamber’e ulaşmaktadır. Bu tür rivayetlerde onun Kur’an’dan bazı harfleri, kelimeleri ya da cümleleri belli şekillerde okuduğu nakledilmektedir. *Kıraatü’n-nebi* diye isimlendirilen bu tür telaffuzlara dair nispetler isnadın hazfedildiği sonraki dönem kaynaklarda da yer almaktadır. Tefsirlerde de bu bağlamdaki nakillere yer verilmiş, -ileride zikredileceği üzere- “Hz. Peygamber şöyle okurdu:” ya da “Hz. Peygamber’in kıraati şöyledir:” gibi ifadeler kullanılmıştır. Zemaşerî (öl. 538/1144) de *el-Keşşâf* isimli tefsirinde bu tür ibarelere yer veren müfessirlere yer vermektedir.

Zemaşerî, kıraatlerin teşekkül dönemine yakın bir zamanda yaşamış olması ve Arap diline vukûfiyeti açısından önemli bir konumdadır. Binaenaleyh o *-el-Keşşâf*’ta görüldüğü üzere- kıraat imamlarının ve dilcilerin tercihleri yanında Hz. Peygamber’e nispet edilen kıraatlere de hâkimdir. Zemaşerî ele aldığı bir kıraati desteklemek için zaman zaman kıraatü’n-nebi rivayetlerine müracaat etmektedir. Ancak onun mevzubahis kıraat rivayetlerinin sıhhati ve ilgili kıraatlerin kurrâ imamlar arasındaki makbuliyeti hususundaki tavrı farklıdır. Rivayetlerin isnadının sıhhati hakkında pek bir açıklamada bulunmayan müfessir, dil açısından güzel gördüğü kıraatlerin mütedavil kıraatler arasında yer almasını da önemsememektedir.

Dilciliği ile meşhur birçok âlim, bir kıraatin sahih ve yaygın kıraatler arasında yer almasını ön şart olarak görmektedir. Ebû Amr (öl. 154/771),⁴ İmam Hamza (öl. 156/773),⁵ Ferrâ (öl. 207/822)⁶ ve Zeccâc (öl. 311/923)⁷ gibi birçok dilci, lügavî yönden uygun ve mana açısından güzel gördükleri telaffuz şekillerini sahih/meşhur kıraatler arasında olmaması sebebiyle terk etmişlerdir.

¹ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-tâlibîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 9.

² Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, thk. Zekeriyya Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 1/15.

³ Detaylı bilgi için bk. Lokman Yılmaz, *Kıraatü'n-nebi -Hz. Peygamber'in Tilâvetine Dair-* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2023), 112-113.

⁴ Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kirâati's-seb'i'l-meşhûre*, ed. M. Kemal Atik (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1420), 1/45; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995), 1/233.

⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Musa b. el-Abbas et-Temîmî İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâât*, thk. Şevkî Dayf (Mısır: Dâru'l-Maârif, 1400), 76; Dâni, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kirâati's-seb'i'l-meşhûre*, 1/57-58; Zehabî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 1/254.

⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah ed-Deylemî el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403), 3/35.

⁷ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, thk. Abdülcelil Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407), 2/179.

Dilciliği ile ön plana çıkan müfessirlerden Zemahşerî'nin kıraatlere bakışı mezkûr isimlerinkinden farklıdır. O, kıraatleri daha çok tefsire katkısı ve lügavî istiḥad açısından ele almakta, sıhhatine ise pek bakmamaktadır. Ayrıca o, sahih kıraat sahibi imamlara nispet edilen ancak kıraat-i aşerede okunmayan vecihlere dahi zaman zaman yer vermektedir. Hz. Peygamber'e nispet edilen kıraatler hususundaki tavrı da benzer şekildedir. Hz. Peygamber'in bir şekilde okuduğunu nakletmekte ancak söz konusu kıraatlerin makbuliyetine dair bir değerlendirme yapmamaktadır. Zemahşerî'nin kıraatlere yaklaşımına dair birçok akademik çalışma yapılmıştır.⁸ Bu çalışmaların çoğunun, onun lügavî tahlillerini ve bunların tefsire etkisini ele aldığı görülmektedir. *el-Keşşâf*'ta Hz. Peygamber'e nispet edilen kıraatlere özel olarak temas eden bir çalışma ya da bu bağlamdaki çalışmalarda bu konuya dair müstakil bir başlık tespit edilememiştir.

Tefsirlerde Kıraatü'n-Nebi başlığının müstakilen çalışılması gerektiğini düşünüyoruz. Zira müfessirlerin Hz. Peygamber'in kıraatine yüklediği anlam, ondan beklentileri, onunla istidlal şekilleri ve bu nispetlerin sıhhati gibi hususlar bu bağlamdaki çalışmaları zorunlu kılmaktadır. Haddizatında her bir tefsirin ya da tefsir türünün ilgili husustaki karakteristiğinin diğerinden farklı olması hasebiyle belli tefsirler/türler üzerinde de bağımsız çalışma yapılabilir. Müfessirlerin Hz. Peygamber'in kıraati diye kayda layık gördükleri nispetler bazen sahih bazen şâz kıraatler arasında yer alabilmektedir. Hatta bazen Yedi Harf kapsamında olan ya da (sahih veya şâz) hiçbir kıraatte yeri olmayan telaffuzlar ona nispet edilebilmektedir.

1. Hz. Peygamber'in Kıraati Meselesi

Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm'i tilâvet keyfiyetleri ve ondan nakledilen kıraat ihtilafları genel olarak *kıraatü'n-nebi* terkihiyle ifade edilmektedir.⁹ Haddizatında kıraat imamlarının bu bağlamdaki tercihlerinin isnad zinciriyle tamamen Hz. Peygamber'e dayandırıldığı malumdur. Söz konusu tercihlerin bazen bizatihi ondan sema' yoluyla alındığı bazen de onun verdiği umumi ruhsatlardan neşet ettiği düşünülmektedir. Sahih kıraatlerin hepsinin Hz. Peygamber'in kıraati olduğu bir hakikat olmakla birlikte "Hz. Peygamber'in kıraati" terkihi daha çok rivayet kaynaklarında belli kelime/kelimeler ile ilgili Hz. Peygamber'e nispet edilen münferit telaffuz şekillerini ifade için kullanılmaktadır. Hz. Peygamber'in kıraat ihtilaflarından hâlî olarak Kur'an okuma keyfiyetleri de aynı terkihiyle aktarılmaktadır.

Yukarıdakilerden hareketle kıraatü'n-nebi'nin keyfiyet ve ihtilaf olmak üzere iki yönünün bulunduğu söylenebilir. Hz. Peygamber'in kıraat ihtilafı ihtiva etmeyen, bir şekilde onun Kur'an tilâvetinden bahseden hususlar keyfiyet bağlamında ele alınmaktadır. Terkihin diğer muhtevası ise ilâhî vahyin telaffuzuna dair Hz. Peygamber'e nispet edilen farklı kıraat şekilleridir. Bu bağlamdaki rivayetlere başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere tedvin dönemi ve sonrası hadis kaynaklarında, şerhlerde ve tefsirlerde tesadüf etmek mümkündür.¹⁰

⁸ *el-Keşşâf*'ta kıraatlere dair yapılmış bazı çalışmalar şunlardır: Muhammed Mahmûd Dûmî, *el-Kırâatü'l-Mütevâtire fi Tefsiri'z-Zemahşerî*, Ürdün: Yermük Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005; Nidâl Mahmûd Ferâye, *el-Kırâatü'l-Kur'âniyye fi Kitâbi'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî Dirâsetün Savtiyyetün Sarfiyyetün Nahviyyetün*, Ürdün: Mûte Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006; Şule Akman, *Keşşâfta Mütevâtir Olmayan Kırâatlar Ve Tefsir İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010; Mustafa Kılıç, *Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Kıraat Olgusu*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014. Konuyla ilgili yapılmış diğer çalışmalar için bk. Mustafa Kılıç, *Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Kıraat Olgusu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 13-17.

⁹ Detaylı bilgi için bk. Lokman Yılmaz, "Bir 'Garîb' Kavram: Kıraatü'n-nebi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (30 Haziran 2022), 203-231.

¹⁰ Söz konusu rivayetler ve bu rivayetlerin geçtiği kaynaklar için bk. Yılmaz, *Kıraatü'n-nebi*, 81-93.

2. Tefsirlerde Hz. Peygamber'in Kıraati Meselesi

Kıraat ihtilaflarının tamamının Hz. Peygamber'den neşet ettiği ya da bir şekilde ona dayandırıldığı bilinmektedir. İhtiyar sahibi her kıraat imamı için de durum böyledir. Klasik kaynaklarda kıraatlerin intikal sistemine muhalif olarak aktarılan birçok telaffuz ihtilafına tesadüf etmek mümkündür. *Kıraatü'n-nebi* başlığı altındaki bu nispetler tefsir kaynaklarında da sıkça yer almaktadır. İbn Kesîr (öl. 774/1373),¹¹ Kurtubî (öl. 671/1273),¹² Âlûsî (öl. 1270/1854)¹³ gibi müfessirlerin yanı sıra -ileride zikredileceği üzere- Zemahşerî de kıraatü'n-nebi rivayetlerine eserlerinde yer vermektedir.

3. Zemahşerî'nin Kıraat İhtilaflarına Bakışı

Zemahşerî, tefsirinde kıraat ihtilaflarına sıkça müracaat etmektedir. Onun kıraat ihtilaflarını zaman zaman Hz. Peygamber'e, Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634),¹⁴ İbn Mes'ûd (öl. 32/652), Übeyy b. Kâ'b (öl. 33/654),¹⁵ Hz. Ali (öl. 40/661),¹⁶ Sa'd b. Ebî Vakkâs (öl. 55/675)¹⁷ gibi sahabeye, Zeyd b. Ali (öl. 122/740),¹⁸ Mücâhid b. Cebr (öl. 103/721),¹⁹ Talha b. Musarrıf (öl. 112/730),²⁰ Ebû Hanîfe (öl. 150/767)²¹ gibi tâbiîne ve Âsım (öl. 127/745),²² A'meş (öl. 148/765),²³ Ebû Amr (öl. 154/771),²⁴ Hamza (öl. 156/773),²⁵ Nâfi' (öl. 169/785),²⁶ Sîbeveyhi (öl. 180/796),²⁷ Hafs (öl. 180/796),²⁸ Kisâî (öl. 189/805)²⁹ gibi dilcilere ve kıraat imamlarına³⁰ ya da onların

¹¹ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer ed-Dımaşkî İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sami b. Muhammed es-Selâme (Riyad: Dâru Taybe, 1999), 1/78; 3/251.

¹² Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Berdûnî - İbrahim İtfayyîş (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 18/153; 20/57.

¹³ Ebü's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, thk. Ali Abdülbârî Atıyye (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 1/527; 15/375.

¹⁴ Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, ed. Murat Sülün (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 3/1116.

¹⁵ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/494, 520.

¹⁶ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/748.

¹⁷ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 2/68.

¹⁸ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/260.

¹⁹ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 2/126.

²⁰ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/884.

²¹ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/86.

²² Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/748.

²³ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/1178.

²⁴ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/990.

²⁵ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/592.

²⁶ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/210.

²⁷ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 2/436.

²⁸ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/270.

²⁹ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/1130.

³⁰ Adı geçen kıraat imamlarının hayatları ve kıraatlerinin özellikleri için bk. Osman Bostan, "Âsım ve Kıraatinin Özellikleri", *On Dört Kıraat İmamı ve Kıraatlerinin Özellikleri*, ed. Ahmet Gökdemir (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023), 137-166; Kerim Özmen, "A'meş ve Kıraatinin Özellikleri", *On Dört Kıraat İmamı ve Kıraatlerinin Özellikleri*, ed. Ahmet Gökdemir (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023), 329-345; Resul Akcan, "Ebû Amr ve Kıraatinin Özellikleri", *On Dört Kıraat İmamı ve Kıraatlerinin Özellikleri*, ed. Ahmet Gökdemir (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023), 65-103; Mehmet Kara, "Hamza ve

ravilerine ismen nispet ederek zikretmesi onun hem konuyla ilgili rivayetlere hem de kıraat imamlarının tercihlerine vukûfiyetine dair fikir vermektedir. Müfessir, bu isimlere nispet ettiği kıraatleri mücerret bir telaffuz farklılığı olarak değil çoğunlukla manaya etkisi açısından değerlendirmektedir. Ayrıca Zemahşerî birçok yerde eserine aldığı kıraatin tahrîrini ³¹de yapmaktadır. Onun, “Ancak bu kullanım gariptir.”³² “... ‘tenvinli okunduğu kıraatin gerekçesi nedir?’ dersin şöyle derim:”³³ “Bu (okuyuş), ... kıraatindekinden daha güzel olmuştur.”³⁴ gibi ifadeleri bu hususu desteklemektedir. Neticede müfessir kıraatlerin hem naklî hem de lügavî yönüne hâkimdir.

4. el-Keşşâf'ta Hz. Peygamber'e Nispet Edilen Kıraatler

el-Keşşâf'ta bazı kıraatler hakkında Hz. Peygamber'in bu şekilde okuduğu gibi ifadeler yer almaktadır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında mevzubahis hususun hangi kalıplarla ne şekilde ifade edildiği, kaç tane olduğu, hangi ayetlerin tefsirinde geçtiği ve bunların sahih ya da şâz kıraatlerde ne şekilde karşılık bulunduğu incelenecektir.

4.1. Kıraatlerin Sayısı, Bu Husus İçin Kullanılan Lafızlar ve İhtilaf Türleri

Hz. Peygamber'e nispet edilen kıraatler ile ilgili genelde قِرَاءَةُ رَسُولِ اللَّهِ ve قِرَاءَاتُ النَّبِيِّ, قِرَاءَةُ النَّبِيِّ ifadeleri kullanılsa da söz konusu rivayetler bazı kaynaklarda şu lafızlarla da gelebilmektedir: قَرَأَ

النَّبِيِّ,³⁵ أَقْرَأَنِي رَسُولُ اللَّهِ,³⁶ كَانَ يَقْرؤها,³⁷ رَأَيْتُ النَّبِيَّ يَقْرَأُ,³⁸ تَلَاؤَةُ النَّبِيِّ,³⁹ تَلَا النَّبِيُّ,⁴⁰ قِرَاءَةُ الْمُصْطَفَى.⁴¹

Kıraatinin Özellikleri”, *On Dört Kıraat İmamı ve Kıraatlerinin Özellikleri*, ed. Ahmet Gökdemir (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023), 167-213; Adem Çatal, “Nâfi’ ve Kıraatinin Özellikleri”, *On Dört Kıraat İmamı ve Kıraatlerinin Özellikleri*, ed. Ahmet Gökdemir (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023), 9-28; Mehmet Maşuk Acar, “Kisâî ve Kıraatinin Özellikleri”, *On Dört Kıraat İmamı ve Kıraatlerinin Özellikleri*, ed. Ahmet Gökdemir (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023), 215-248; Hasan Hüseyin Havuz, “Âsım Kıraatinin Senedi ve Şu’be-Hafs Rivayetlerinin Temellendirilmesi”, *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 12 (29 Aralık 2020), 111-115.

³¹ Tahrîrât kavramı için bk. Recep Koyuncu, “Yöntem Ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği: İbnü'l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme”, *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu 01-04 Kasım 2018 - Bursa* (İbnü'l-Cezerî'nin Kıraat İlmindeki Yeri, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021), 668-669.

³² Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 3/126.

³³ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 3/190.

³⁴ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 4/682.

³⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 9/205; Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî, *Cüz'un fîhi kırââtü'n-Nebî*, thk. Hikmet Beşir Yasin (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1988), 63.

³⁶ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *el-Kütübü's-sitte ve şürûhuha: Sünenü Ebî Dâvûd*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Hurûf ve'l-kırâât”, 1 (No. 3994); Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *el-Kütübü's-sitte ve şürûhuhâ: Sünenü't-Tirmizî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Kırâât”, 7 (No. 2940).

³⁷ Ebû Dâvûd, “Salât”, 228 (No. 1102).

³⁸ Ebû Dâvûd, “Hurûf ve'l-kırâât”, 1 (No. 3995).

³⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hecr, 1422), 16/608.

⁴⁰ Ebü'l-Hasan Emir Alaeddin Ali b. Abdullah İbn Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408), 14/222-239.

⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Kütübü's-sitte ve şürûhuhâ: Sahîhu'l-Buhârî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “İmân”, 37 (No. 50).

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *el-Keşşâf*'ta Hz. Peygamber'e nispet edilen kıraatler sadece iki kalıpta gelmektedir. Bunlar *قِرَاءَةُ رَسُولِ اللَّهِ* ve *قِرَاءَةُ النَّبِيِّ* kalıplarıdır. Eserde *قِرَاءَةُ رَسُولِ اللَّهِ* kalıbıyla 6, *قِرَاءَةُ رَسُولِ اللَّهِ* kalıbıyla 11 olmak üzere toplamda Hz. Peygamber'e nispet edilen 17 kıraat tespit edilmiştir. Birinci kalıptaki nispetler -mushaf tertibi göz önüne alındığında- tamamen 23. cüzden sonraki, ikinci kalıptakiler ise genelde bundan önceki sûrelerde kullanılmıştır.

Hz. Peygamber'e nispet edilen kıraat farklılıklarını telaffuz türüne göre *harf*, *ferşü'l-hurûf* ve *usûl* alt başlıklarına göre taksim etmek mümkündür. *Harf* ile kastedilen *Yedi Harf* bağlamında olan kıraatlerdir. Bu tür okuyuşlar, kelimedede/harfte Hz. Osman mushaflarına muhalif olan okuyuşlardır. Bunlar, harf değişikliği, metne kelime ya da cümle ilavesi veya kelime/harf eksiltmesi şeklinde tezahür edebilmektedir. Sahabenin icmâına mazhar olan mushaf hattına muhalif bu tür okuyuşlar *şâz*⁴² olarak isimlendirilmekte, Kur'an olarak okunmamaktadır.⁴³ *Ferşü'l-hurûf* diye isimlendirilen kıraat farklılıkları kelimenin iskelet yapısı sabit kalmak kaydıyla genellikle nokta ve hareke farklılığı ya da fiil kalıbı değişikliği şeklinde kendini göstermektedir. Daha çok *fer'î harfler* veya lehçelerden kaynaklanan telaffuz farklılıklarının ise *usûlî/edâî* ihtilaflar olarak isimlendirildiği malumdur. Aşağıda *el-Keşşâf*'ta söz konusu türlere tekabül eden kıraatü'n-nebi rivayetleri ayrı başlıklar halinde incelenecektir.

4.2. Harfî Kıraatler

Hz. Peygamber'den Kur'an-ı Kerîm'in *Yedi Harf* üzere nâzil olduğuna dair gelen rivayetler *mütevâtir* kategorisinde olup⁴⁴ inkârı kâbil değildir. Müteratif kelimelerin birbiri yerine kullanılmasına varacak kadar geniş bir perspektifte okuma imkânı sunan bu ruhsat daha sonra kalkmış/kaldırılmıştır.⁴⁵ Buna rağmen söz konusu telaffuzlar rivayet kaynakları marifetiyle nakledilerek günümüze kadar ulaştırılmıştır. Bu telaffuz şekillerinin Kur'an olarak tilâvet edilmesi caiz olmamakla birlikte yine de *kıraat* olarak isimlendirilmeye devam edilmiştir. *el-Keşşâf*'ta bu bağlamda Hz. Peygamber'e nispet edilen kıraatler şunlardır:

4.2.1. Mushaf Metnine Kelime İlâvesi Ya Da Eksiltmesi

1-ez-Zümer 39/53

Ayetin Hafs mushafındaki⁴⁶ metni şu şekildedir: *قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ*. Zemahşerî bu ayetin tefsirinde şöyle demektedir: "Hz. Peygamber ve Hz. Fâtîma'nın kıraatinde '...yağfiru'z-zünûbe cemî'an ve lâ yübâlî' ("Bütün günahları bağışlar; aldırış etmez.")

⁴² Kıraatte *şâz* kavramının analizi ve farklı ilim dallarıyla karşılaştırması için bk. Mehmet Maşuk Acar, *Kıraat İlminde Şâz Meselesi* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023), 43-50.

⁴³ *Şâz* kıraatlerin Kur'ânîyeti konusundaki tartışmalar için bk. Mehmet Maşuk Acar, "Kur'an'ın Yaygın Tanımı Açısından *Şâz* Kıraatin Değeri", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2022), 258-262.

⁴⁴ bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Cafer b. İdris el-Kettânî, *Nazmü'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtir*, thk. Şeref Hicâzî (Mısır: Dâru'l-Kütübi's-Selefiyye, 1431), 183.

⁴⁵ Detaylı bilgi için bk. Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 15-16.

⁴⁶ Dünya genelinde Müslümanların elindeki mushaflar Âsım kıraatinin Hafs rivayetine göre basıldığı için bu şekilde ifade edilmiştir. Bununla birlikte farklı kıraatlere göre basılmış mushaflar da vardır. Bunlar bazen halkın (Kuzey Afrika'da yaygın olan Verş mushafı gibi) bazen de ilim ehlinin istifadesine sunulmuştur. Sonraki maddelerde de ayet metinleri Hafs mushafına göre verilecektir.

şeklinde olduğu söylenmiştir.”⁴⁷ İbaredeki وَلَا يُبَالَى (aldırış etmez) ifadesi mushaf metnine cümle ilavesi anlamına geldiği için makbul bir kıraat değildir. Hz. Peygamber’in söz konusu ayeti bahsedilen şekilde okuduğu hadis kaynaklarında da geçmektedir.⁴⁸ Ancak -sahih kıraat imamlarının tercihleri bir yana- şâz kıraat sahibi imamlar İbn Muhaysın (öl. 123/741), Yezîdî (öl. 202/812), Hasan-ı Basrî (öl. 110/728) ve A‘meş (öl. 148/765) arasında⁴⁹ dahi mevzubahis kıraat ile okuyan bulunmamaktadır.⁵⁰

2-et-Talak 65/1

Ayetin mushaftaki metni şu şekildedir: "يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلَّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ". Zemahşerî ise “Hz. Peygamber’in kıraatında ‘...fi kubuli ‘iddetihinne’ şeklindedir.” demektedir. Müfessir *sünnî talak* olarak isimlendirilen ve boşama hadisesinin ne şekillerde yapılması gerektiğini ifade eden durumu uzun uzadıya anlatırken Hz. Peygamber’in yukarıda zikredilen kıraatini delil getirmektedir.⁵¹ On dört kıraat imamı arasında *li kubuli ya da fi kubuli* ilavesi ile okuyan bulunmamaktadır. Bununla birlikte seleften Hz. Osman, İbn Abbas (öl. 68/687-88), Übey b. Ka‘b (öl. 33/654 [?]), Câbir b. Abdullah (öl. 78/697), Mücâhid, Ali b. el-Hüseyn (öl. 94/712) ve Ca‘fer b. Muhammed (öl. 148/765) gibi isimlerin söz konusu kıraatle okuduğu nakledilmektedir.⁵² Zemahşerî’nin Hz. Peygamber’e nispet ettiği kıraat hadis kaynaklarında da sahih ve merfû (Hz. Peygamber’in kıraati) olarak zikredilmektedir.⁵³

3-el-Leyl 92/3

Mushaftaki metni "وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى" şeklinde olan söz konusu ayet ile ilgili Zemahşerî “Hz. Peygamber’in kıraatında ‘ve’z-zekera ve’l-ünsâdır.” demektedir.⁵⁴ Mushaf metninden *mâ haleka* kelimesinin çıkarılması sebebiyle bu kıraatin icmâ ile sabit olmuş mushafa muhalefeti açıktır. Mezkûr farklılığa göre Allah Teâlâ erkek ve dişi yaratıcı zâtına değil erkek ve dişinin kendisine yemin etmektedir. Bu ayetteki farklı kıraatlerin anlama tesirine temas eden Zemahşerî, kıraatü’n-nebi rivayetinin manaya etkisine dair bir açıklamada bulunmamaktadır.

Hz. Peygamber’e nispet edilen bu kıraat başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere birçok hadis kaynağında sahih senetle kendisine yer bulmuştur.⁵⁵ Rivayet, isnad açısından sahih olsa da kıraat açısından sıhhat şartlarını taşımadığından (mushaf metnine muhalif olduğundan) Kur’an olarak tilâvet edilememektedir.

4-el-İhlâs 112/1

⁴⁷ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 5/960.

⁴⁸ Tirmizî, “Tefsîr”, 39 (No. 3237); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/549; Dürî, *Cüz’ün fihi kırââtü’n-Nebî*, 110. Her üç kaynağın muhakkikleri de mezkûr rivayetin zayıf olduğu kanaatindedir.

⁴⁹ Adı geçen kıraat imamlarının hayatları ve kıraatlerinin özellikleri için bk. Enes Zengin, “İbn Muhaysın ve Kıraatinin Özellikleri”, *On Dört Kıraat İmamı ve Kıraatlerinin Özellikleri*, ed. Ahmet Gökdemir (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023), 347-362; Abdülaziz Şeker, “Yezîdî ve Kıraatinin Özellikleri”, *On Dört Kıraat İmamı ve Kıraatlerinin Özellikleri*, ed. Ahmet Gökdemir (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023), 363-378; Mehmet Kılıç, “Hasan-ı Basrî ve Kıraatinin Özellikleri”, *On Dört Kıraat İmamı ve Kıraatlerinin Özellikleri*, ed. Ahmet Gökdemir (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023), 379-404.

⁵⁰ bk. Ahmed Muhtâr Ömer - Abdül’âlî Sâlim Mükrem, *Mu‘cemü’l-kirââtü’l-Kur’âniyye ma‘a mukaddimeti fi’l-kirâât ve eşheri’l-kurrâ* (Kuveyt: Câmî’atü Kuveyt, 1988), 6/23; Ahmed İsa el-Ma’sarâvî, *el-Kâmilü’l-mufasssal fi’l-kirââtü’l-erba‘ate ‘aşer* (Kahire: Dâru’l-İmâm eş-Şâtıbî, 1430), 464.

⁵¹ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 6/765-770.

⁵² bk. Ömer - Mükrem, *Mu‘cemü’l-Kirâât*, 7/165.

⁵³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/205; Ebû’l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü’rî, *el-Kütübü’s-sitte ve şürûhuhâ: Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Talak”, 14; Ebû Dâvûd, “Talak”, 4 (No. 2185).

⁵⁴ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 6/1326.

⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/523, 525; Dürî, *Cüz’ün fihi kırââtü’n-Nebî*, 176, 177; Buhârî, “Tefsîr”, Leyl, 1 (No. 4943); “Fedâilü’s-Sahâbe”, 20 (No. 3761); “İsti’zân”, 38 (No. 6278); Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 282, 284; Tirmizî, “Kırâât”, 5 (No. 2939).

Mushaftaki metni "قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ" şeklinde olan ayetle ilgili Zemahşerî "Hz. Peygamber'in kıraatında *kul hüve* olmaksızın 'Allâhu ehad' şeklindedir. Nitekim o, 'Kim Allâhu ehad'ı okursa o Kur'an'a denktir.' buyurmuştur." demektedir.⁵⁶ Müfessirin buradaki istidlâl yönteminde yine bir kıraatten bahsetmenin söz konusu olmadığı görülmektedir. Zira Hz. Peygamber'in ilgili ayeti Kur'an olarak tilâvet etmediği kendi ifadesinden de anlaşılmaktadır. İbn Âşûr da burada bir tilâvet maksadı olmadığı kanaatinde dir.⁵⁷

Zemahşerî'nin zikrettiği rivayetin meşhur hadis kaynaklarından tespiti yapılamamıştır. Benzer rivayetler hadis kaynaklarında geçmektedir. Ancak bu kaynaklardaki ayet metni mushaf metnindekiyle aynıdır.⁵⁸ Şâz kıraat kaynaklarında Hz. Peygamber'in ve sahabeden bazılarının *kul ve/veya hüve* lafzı olmadan kıraat ettiği nakledilmektedir.⁵⁹ On dört kıraat imamı arasında Zemahşerî'nin zikrettiği şekilde okuyan bulunmamaktadır. Mushaftan kelime eksiltme şeklindeki bu tilâvet sahih kıraat şartlarını taşımamaktadır.

4.2.2. Mushaf Metnindeki Kelimelerin Değiştirilmesi

1-ez-Zâriyât 51/58

Ayetin mushaflarımızdaki metni şu şekildedir: "إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ". Zemahşerî burada Allah Teâlâ'nın mübalağalı ism-i fâil veznindeki *er-Rezzâk* isminin, *er-râzık* şeklinde ism-i fâil vezninde de okunduğunu belirttikten sonra "Hz. Peygamber'in kıraatında de 'innî ene'r-râzık' şeklindedir." demektedir.⁶⁰ Müfessirin cümlesinde dikkat çeken ikinci husus ise ayetteki *إِنَّ اللَّهَ* yerine *إِنِّي أَنَا* okunduğu ifadesidir. *R-z-k* kökünden gelen kelimelerin iskelet yapısı birbirine benzese de söz konusu ikinci hususun mushaf hattına muhalefeti aşikârdır. Bu sebeple ilgili ayetin bahsedilen şekilde okunması caiz görülemez. Ancak Hz. Peygamber'in mevzubahis ayeti *إِنِّي أَنَا الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ* şeklinde okuduğu/okuttuğu farklı hadis kaynaklarında geçmektedir.⁶¹

On dört kıraat imamı arasında *إِنِّي أَنَا* kıraatiyle amel eden bulunmamakla birlikte şâz kıraat imamlarından İbn Muhaysin *er-râzık* şeklinde okuyarak diğer imamlardan ayrılmaktadır.⁶² Zemahşerî'nin nispetindeki mushaf hattına muhalif durum sebebiyle bu kıraat *harfî ihtilaf* kapsamında değerlendirilmiştir.

2-el-Vâkıa 56/82

⁵⁶ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 6/1460-1461.

⁵⁷ Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tûnisî İbn Âşûr, *Tefsîrû't-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984), 30/616.

⁵⁸ Ebû Ubeyd el-Herevî el-Ezdî Kâsım b. Sellâm, *Fedâilü'l-Kur'ân*, thk. Mervan Atıyye vd. (Beyrut/Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1995), 268; Tirmizî, "Hac", 95 (No. 939); Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdü'l-mün'im Şelebî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421), 9/254; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 3/253.

⁵⁹ bk. Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzî'l-Kur'ân min kitâbi'l-bedî*, thk. Gottself Bergstrasser (Mısır: Matbaatü'r-Rahmâniyye, 1934), 182; Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *İ'râbü'l-kirâati's-seb' ve 'ilelühâ*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1992), 544; Ebü'l-Kâsım Tâcülkurrâ Burhânüddîn Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, *Şevâzî'l-kirâât*, thk. Şimrân el-Acelî (Beyrut: Müessesetü'l-Belâğ, ts.), 526-527.

⁶⁰ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 6/410.

⁶¹ Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd el-Fârisî et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî (Cîze: Dâru Hecr, 1999), 1/249; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/313; Ebû Dâvûd, "Hurûf ve'l-kirâât", 1 (No. 3993); Tirmizî, "Kırâât", 7 (No. 2940). *el-Müsned ve Sünenü Ebî Dâvûd* muhakkiki el-Arnâvût, rivayetin senedinin sahîh olduğunu söylemektedir.

⁶² bk. Muhammed Fehd el-Hârûf, *el-Müyesser fi'l-kirâati'l-aşre'l-mütevâtire min tarîki Tayyibeti'n-neşr ve'l-kirâati'l-erba'a's-şâzze ve tevcîhühâ* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1441), 523.

Ayetin mushaftaki metni "وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْكُمْ تُكَذِّبُونَ" şeklindedir. Zemahşerî bu ayetle ilgili olarak şunu ifade etmektedir: "Hz. Ali bu ayeti 've tec'alûne şükraküm enneküm tükezzibûn' şeklinde okumuştur. Hz. Peygamber'in kıraatinin de bu şekilde olduğu söylenmiştir." Müfessir bahsedilen kıraatten yola çıkarak burada muzâfin mahzûf olduğunu, takdirinin de "Rızkınızın şükürünü tekzip mi ediyorsunuz?" olduğunu söylemektedir.⁶³ İlgili kıraati Hz. Peygamber'e nispet hususunda Zemahşerî ilk değildir. Ancak ondan öncekiler de onun gibi -tereddüt bildiren- temrîz sıygasıyla nakilde bulunmakta ya da bir senet zinciri zikretmemektedirler.⁶⁴ Ancak mevzubahis kıraatin Hz. Ali ve İbn Abbâs'a nispeti hususunda pek bir tereddüt bulunmamaktadır.⁶⁵ Tahâvî de bu kıraatle alakalı olarak mezkûr iki sahabinin ismini zikrettikten sonra Hz. Ali kanalıyla merfû olarak geldiği iddialarını müstakil bir bab başlığında değerlendirmekte ve özellikle -kıraat değil- tefsîrî ilave (müdreç) türündeki nispetlere dikkat çekmektedir.⁶⁶ On dört kıraat imamı arasında bu kıraate göre okuyan bulunmamakta, diğer kıraat kaynakları ise ilgili okuyuşu sadece mezkûr iki sahabeyle atfetmekle iktifa etmektedir.⁶⁷

4.2.3. Fîl Kalıbındaki Değişiklikler

eş-Şems 91/15

İlgili ayetin mushaftaki metni "وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا" şeklindedir. Zemahşerî ise "Hz. Peygamber'in kıraati 've lem yehaf' şeklindedir." demektedir.⁶⁸ Mana açısından kayda değer bir farklılık doğurmayan bu kıraat, mushaf metnine göre "ve korkmamıştır da" şeklinde, kıraatü'n-nebi rivayetine göre ise "korkmadı" şeklinde anlam verilmesine sebep olmaktadır.

Kıraat açısından burada üç durum söz konusudur: وَلَا يَخَافُ ve فَلَا يَخَافُ, وَلَا يَخَافُ ve وَلَمْ يَخَفْ. Zemahşerî, Hz. Peygamber'in kıraatinden önce mushaf imlasına da bir cümleyle dikkat çekmekte ve şöyle demektedir: "Medinelilerin ve Şamlıların mushafında يَخَافُ فَلَا şeklinde kayıtlıdır."⁶⁹ Müfessirin bu tespitini matbu Medine Mushafı⁷⁰ ve mushaf imlasına dair eserler⁷¹ de teyit etmektedir. Medine Mushafı'nın nokta ve harekeden hâli olduğu düşünüldüğünde, vâv ve fe harflerinin ayrımının kendisinden sonraki lâmelife bitişik yazılmasından çıkarıldığı kanaatine ulaşılmaktadır. Tıpkıbasım Medine Mushafı'nda bu resm görülmektedir.

Hz. Peygamber'e nispet edilen ve lem yehaf kıraatinin mushaf hattına muhalefeti sebebiyle harfî ihtilaf kapsamında olduğu değerlendirilmiştir. Senetli rivayet kaynaklarından sadece Dûrî'nin (ö. 248/862) Cüz'ün fihi kirââtü'n-nebî adlı eserinde geçen⁷² mevzubahis kıraat rivayetinde, senet açısından bazı sorunlar göze

⁶³ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 6/565.

⁶⁴ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 13/211; Ebü'l-Feth Osman el-Mevsilî İbn Cinnî, *el-Muhtesab fi tebyîni vücûhi şevâzî'l-kirâât ve'l-izâhi 'anhâ*, thk. Muhammed b. İd eş-Şa'bânî (Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1429), 685; Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nahvî en-Nehâs, *İrâbu'l-Kur'ân*, thk. Abdülmün'im Halil İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421), 4/229; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/228.

⁶⁵ bk. Kâsım b. Sellâm, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 314; Buhârî, "Küsûf", 28 (Bab başlığı); Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli'l-Kur'ân*, 22/371.

⁶⁶ bk. Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 13/211. (Muhakkik rivayetin hasen seviyesinde olduğunu söylemektedir).

⁶⁷ Örneğin bk. Kirmânî, *Şevâzî'l-kirâât*, 464; Ömer - Mükrem, *Mu'cemü'l-Kirâât*, 7/74.

⁶⁸ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 6/1324.

⁶⁹ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 6/1324.

⁷⁰ Tayyar Altıkulaç, *el-Mushafu's-Şerîf (Medine 1)* (İstanbul: IRCICA-İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2020), 2/1544-1545.

⁷¹ bk. Abdullah b. Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, thk. Muhammed b. 'Abde (Kahire: el-Fârûk el-Hadîse, 1423), 154; Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman ed-Dânî, *el-Muknî fi ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr ma'a Kitâbi'n-nakd*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî (Kahire: Mektebetü'l-Külliyyâtü'l-Ezheriyye, ts.), 116; Ebü'l-Kâsım Tâcülkurrâ Burhânüddîn Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, *Hattu'l-mesâhif*, thk. Gânim Kaddûr el-Hamed (Beyrut: Müessesetü'l-Belâğ, 1433), 190.

⁷² Dûrî, *Cüz'ün fihi kirââtü'n-Nebî*, 175.

çarpmaktadır. Söz konusu kıraati Hz. Peygamber'den duyan kişinin ismi belli değildir. Bu ismin sahabeden (ki hepsi *udûl* kabul edilmekte ve isminin mechuliyeti rivayetin sıhhatine halel getirmemektedir) olduğu da düşünülemez. Çünkü râvi Cüveyriye, sahabeden kimseyi görmemiştir.⁷³ Onun başka rivayetlerinde sahabe ile arasında üç tabakadan râvilerin bulunması⁷⁴ senet açısından problem olduğunu işaret eden bir başka husustur. Senette açıkça görülen inkıta sebebiyle rivayet zayıftır. Ayrıca Hz. Peygamber'e nispet edilen kıraatin mushaf hattına muhalefeti sebebiyle kıraat olarak okunması caiz değildir.

4.2.4. Harf Değişiklikleri

el-Kevser 108/1

Ayetin mushaftaki metni "إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُورَةَ" şeklindedir. Zemahşerî ise kesin ifadelerle şöyle söylemektedir:

"Hz. Peygamber'in kıraatında *nûn* ile '*innâ entaynâke*' şeklindedir. Yine onun hadislerinde وَأَنْطُوا النَّبِجَةَ (Zekâti malın orta hallisinden veriniz.) buyrulmaktadır."⁷⁵ Müfessir burada ilgili kıraatin sıhhatine ya da hususen mushaf hattına muvafakatine bakmadan ona tamamen lügavî açıdan yaklaşmakta, aynı anlama gelen farklı kelimenin de kıraat olarak okunabileceği kanaatini dile getirmektedir. Birçok kıraat farklılığını ifade ederken sergilediği *kıraatiyle meşhur isimlerle istişhâd metoduna* burada müracaat etmemektedir.

Rivayet bazı senetli hadis kaynaklarında⁷⁶ ve tefsirlerde⁷⁷ geçse de bu eserlerin muhakkikleri isnadına yönelik ciddi eleştiriler yöneltmişlerdir. Şâz kıraatlara dair eserlerde de *nûnlu okuyuş -senetsiz şekilde-* Hz. Peygamber'in kıraati olarak nakledilmiştir.⁷⁸ Sahih kıraat sahibi imamlardan Zemahşerî'nin yukarıda Hz. Peygamber'e nispet ettiği şekilde okuyan yoktur. Şâz kıraat imamlarından Hasan-ı Basrî ve İbn Muhaysın'ın mevzubahis şekilde okuduğu nakledilmektedir.⁷⁹

Bu noktada *'ayn* harfinin *nûn* harfine dönüşmesinin lehçesel temelleri üzerinde durulması daha isabetli olacaktır. Yani *أَعْطَى* ve *أَنْطَى* kelimelerinin eş ya da yakın anlamlı olmasının bir kıraatin cevazına delalet edebileceğini merkeze almak yerine aynı kelimenin farklı lehçelerdeki telaffuz şekilleri üzerinden istidlalde bulunmak esas olmalıdır. Zira fonetik vecihli kıraat ihtilaflarının lehçelerdeki kullanımlarla delillendirilmesinin *hüccetü'l-kırâât* türü eserlerde yaygın olduğu bilinmektedir. Bazı kabileler tarafından söz konusu kelimedeki *'ayn* harfinin *nûn* harfine kalbedilmesi *istintâ* olarak isimlendirilmektedir. Sa'd b. Bekr, Hüzeyl, Ezd, Kays ve Ensâr, *'ayn* harfinden sonra *tı* harfi geldiğinde *'ayn*'ı *nûn* olarak seslendirmektedirler.⁸⁰ Kevser Sûresi'nin birinci ayetindeki ilgili kelime hususunda Zemahşerî'den beklenen istidlal yöntemi onun bir başka eserinde açıkça ifade edilmektedir. O, *el-Fâik*'te Hz. Peygamber'den nakledilen "فَإِنَّ أَيْدِيَ الْعَالِيَا هِيَ الْمُنْطِيَّةُ" "...Zira üstteki el veren, alttaki el ise alandır. Muhakkak ki, Allah'ın

⁷³ bk. Dûrî, *Cüz'ün fihî kırââtü'n-Nebî*, 175 (Muhakkikin dipnotu).

⁷⁴ bk. İbn Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, 2/152.

⁷⁵ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 6/1436-1437.

⁷⁶ Mesela bk. Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1984), 23/365; Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târık b. İvazullah b. Muhammed - Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415), 8/221.

⁷⁷ Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1422), 10/308.

⁷⁸ bk. İbn Hâleveyh, *i'râbü'l-kırâati's-seb'*, 2/537; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi'l-Kur'ân*, 181.

⁷⁹ bk. Ömer - Mükrem, *Mu'cemü'l-Kırâât*, 8/253.

⁸⁰ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdüsettar Ahmed Ferrâc vd. (Kuveyt: Vizâretü'l-İrşâd ve'l-Enbâ, 1385), 1/22; Hüseyin Küçükikalay, *Kur'ân Dili Arapça* (Konya: Manevi Değerleri Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti, 1969), 178.

mülkü/malı istenen ve elde edilendir.”⁸¹ hadisini örnek vererek şöyle demektedir: “Bu Benî Sa’d lehçesidir. Onlar أَنْطَى yerine أَعْطَى derler.”⁸² Mezkûr hadisin Taberânî (öl. 360/971) varyantında ravi ‘Atiyye b. Sa’d’ın “Hz. Peygamber bizim lehçemizle konuştu.” ilavesi vardır. Küçükkalay’ın da mezkûr telaffuz şeklini Irak’ın birçok yerinde bizzat müşahade ettiğini belirtmesi⁸³ kelimenin Hz. Peygamber dönemindeki kullanımının günümüzde dahi varlığını devam ettirdiğini göstermektedir. Özetle Hz. Peygamber’in, hadislerinde ‘ayn harfi yerine nûn harfi kullandığı vakidir. Ancak bunu kıraat olarak icra ettiği teyit edilememiştir. Şayet kullandıysa bunu müteradif kelime kullanımı olarak değil usûlî ihtilaf kapsamında değerlendirmek daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır.

Yukarıda Hz. Peygamber’e nispet edilen telaffuz şekillerinin kıraat ve rivayet açısından durumunu Çizelge olarak göstermek panoramik bir bakış sunması açısından faydalı olacaktır.

4.3. Ferşî Kıraatler

Daha önce ifade edildiği üzere ferşî ihtilaflar kelimenin Hz. Osman mushaflarındaki iskelet yapısının muhafaza edilmesi kaydıyla daha çok hareke ve nokta değişikliği ya da kelime kalıbındaki farklılık şeklinde tezahür eden kıraat ihtilaflarıdır. Bu tür kıraatlerin makbuliyeti kıraat açısından sahih bir senetle gelmesi ve Arap diline muvafık olmasına bağlıdır. *el-Keşşâf* tefsirinde bu bağlamda Hz. Peygamber’e nispet edilen sekiz kıraat tespit edilmiştir. Aşağıda bu kıraatlerin tahlili yapılacaktır.

Tablo 1: Harfî Kıraatler

Table 1: Literal Qiraats

No	Sûre/Ayet	Mushaftaki Metin	Hz. Peygamber’in Kıraati	Rivayetin Sıhhati	On dört İmamın Tercihleri
1	ez-Zümer 39/53	يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا	يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا وَلَا يُبَالِي	Zayıf	Yok
2	et-Talak 65/1	فَطَلَّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ	فَطَلَّقُوهُنَّ (فِي) لِقَبْلِ عَدَّتِهِنَّ	Sahih	Yok
3	el-Leyl 92/3	وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى	وَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى	Sahih	Yok
4	el-İhlâs 112/1	قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ	اللَّهُ أَحَدٌ	Bulunamadı	Yok
5	ez-Zâriyât 51/58	إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ	إِنِّي أَنَا الرَّازِقُ	Sahih ⁸⁴	Yok
6	el-Vâkıa 56/82	وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ	وَتَجْعَلُونَ شُكْرَكُمْ	Hasen	Yok
7	eş-Şems 91/15	وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا	وَلَمْ يَخَفْ عُقْبَاهَا	Zayıf	Yok
8	el-Kevser 108/1	إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ	إِنَّا أَنْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ	Bulunamadı	Hasan-ı Basrî, İbn Muhaysın

⁸¹ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, 17/166-167.

⁸² Ebü’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Fâik fi garîbi’l-hadîs ve’l-eser*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî - Muhammed Ebü’l-Fadl İbrahim (Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, ts.), 3/442.

⁸³ Küçükkalay, *Kur’ân Dili Araştırma*, 178.

⁸⁴ Hadis kaynaklarında daha çok *innallâhe* yerine *innî ene* şeklinde okunduğu üzerinde durulmaktadır. İhtilaf edilen diğer kelime (*r-z-k*) hususunda ise Zemahşerî’nin naklettiğinin (*er-râzık*) aksine (*er-rezzâk*) okunduğu görülmektedir.

4.3.1. Hareke Değişiklikleri

1-el-Fâtiha 1/7

Ayetin mushaftaki metni şöyledir: "صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ". Zemahşerî bu ayetteki ğayr kelimesinin Hz. Peygamber ve Hz. Ömer tarafından üstün harekeyle -hâl olarak- ğayra şeklinde okunduğunu, kıraat imamlarından İbn Kesîr'in de aynı kıraate muvafakat ettiğini söylemektedir.⁸⁵

Zemahşerî'nin mezkûr okuyuşu kıraat-i seb'a imamlarından İbn Kesîr'e nispeti hususu ihtilaflıdır. Birçok kaynakta Halil b. Ahmed aracılığıyla aynı nispet söz konusu olsa da⁸⁶ Ebû Ali el-Fârisî (öl. 377/987) ondan hem üstünlü hem de esreli kıraatin nakledildiğini söylemektedir.⁸⁷ Kıraat-i aşere kaynaklarında ona nispet edilen makbul okuyuş -Hafs mushafında olduğu gibi- ğayri kıraatidir. Haddizatında kıraat-i aşere imamları arasında ğayra şeklinde okuyan yoktur. Şâz kıraat imamlarından ise sadece İbn Muhaysın bu şekilde okumaktadır.⁸⁸ Hz. Ömer ve İbn Mes'ûd'un da esre hareke ile okuduğu nakledilmektedir.⁸⁹ Taberî (öl. 310/923) söz konusu kelimedeki ihtilaflara değindikten sonra "Bana gelince... Kurrâ imamların kıraatinde şâz kabul edilmesi sebebiyle ben de (ğayra kıraatini) kerih görüyorum." demektedir.⁹⁰ Söz konusu okuyuş Arap diline ve Hz. Osman mushafına muvafık olsa da kurrâ imamlar tarafından sahih senetle nakledilmediği için bu şekilde okuyuş caiz değildir.

2-Âl-i İmrân 3/164

Ayetin mushaftaki metni şu şekildedir: "لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ" Metindeki min enfüsihim teleffuzuna göre Allah Teâlâ müminlere içlerinden/kendilerinden bir peygamber göndermiştir. Zemahşerî ise şöyle demektedir: "Hz. Peygamber ve Hz. Fâtıma'nın kıraatinde min enfesihim yani min eşrafihim (en şerefilerinden) şeklindedir." Müfessir bu ifadesinin ardından "Çünkü..." diye devam etmekte ve Hz. Peygamber'in Kureyş'in en zirve şahsiyetlerinden olduğunu gösteren hususları sıralamaktadır.⁹¹ Neticede ilgili kıraatin sıhhatini o ifadenin mana açısından doğruluğuyla ilişkilendirmektedir. Hz. Peygamber'in bu şekilde okuduğu rivayet kaynaklarından teyit edilememiştir.

Kıraat imamı arasında kıraatü'n-nebi rivayetine muvafık olarak okuyan bulunmamaktadır.⁹² Ancak şâz kıraatlere dair eserlerde mevzubahis kıraat Hz. Peygamber, Hz. Fâtıma ve Hz. Âişe'ye nispet edilmektedir.⁹³ Her ne kadar mushaf hattına ve Arap diline uygun olsa da sahih bir kıraat senedi bilinmediği ve kıraat-i aşere imamlarının ihtiyarları arasında yer almadığı için söz konusu kıraat ile tilâvet etmek caiz değildir.

⁸⁵ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/94.

⁸⁶ Mesela bk. Nehhâs, *İrâbu'l-Kur'ân*, 1/21; Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî el-Ezherî, *Kitâbü Me'âni'l-kırâât*, thk. Muhammed b. İd eş-Şa'banî (Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 2007), 27; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, 1/43.

⁸⁷ Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr Ebû Alî el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*, thk. Muhammed Bedreddin Kahvecî - Beşîr Cüveycâtî (Dımaşk-Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1413), 1/142.

⁸⁸ bk. Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Tahbîru't-teysîr fi'l-kırâati'l-aşr*, thk. Ahmed Muhammed Müflih el-Kudât (Amman: Dâru'l-Furkân, 1421), 186; Hârûf, *el-Müyesser*, 1; Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, 1.

⁸⁹ Kirmânî, *Şevâzzü'l-kırâât*, 45.

⁹⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli'l-Kur'ân*, 1/182.

⁹¹ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/1118.

⁹² bk. Ömer - Mükrem, *Mu'cemü'l-Kırâât*, 2/82; Hârûf, *el-Müyesser*, 71; Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, 71.

⁹³ bk. İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzzi'l-Kur'ân*, 23; Ömer - Mükrem, *Mu'cemü'l-Kırâât*, 2/82.

3-et-Tevbe 9/128

Ayet mushafta "لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ" metniyle yer almakta, Zemahşerî ise, "min enfesihim şeklinde okunmuştur. Yani en şerefli ve en faziletli anlamındadır. Hz. Peygamber, Hz. Fâtıma ve Hz. Âişe'nin kıraatinin bu şekilde olduğu söylenmiştir." demektedir.⁹⁴ Görüldüğü gibi burada ele alınan kelime bir üst başlıktaki (Al-i İmrân 3/164) ile aynıdır. Dolayısıyla burada da benzer açıklamalar söz konusudur. Şu kadar var ki Hz. Peygamber'e nispet edilen bu okuyuş -öncekinden farklı olarak- şâz kıraat imamlarından İbn Muhaysın'dan hulûf (iki okuyuş) ile nakledilmiştir.⁹⁵ Bu okuyuş da aynı şekilde şâzdır ve Kur'an olarak okunması caiz değildir.

4-el-Fecr 89/25-26

Mushafta ayet metni "فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُ أَحَدٌ وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُ أَحَدٌ" şeklinde kaydedilmiştir. Ayetteki iki muzâri fiil (yü'azzibü-yûsiku) hakkında Zemahşerî "Üstün hareke ile 'yü'azzebü' ve 'yûseku' okunmuştur. Hz. Peygamber'in kıraati de bu şekildedir. (Kıraat imamlarından) Ebû Amr'ın da âhir ömründe bu kıraate döndüğü rivâyet edilmiştir." demektedir.⁹⁶ Müfessirin bu bağlamda zikrettiklerinden anlaşıldığı kadarıyla kendisi de Hz. Peygamber'e nispet ettiği söz konusu okuyuşu tercih etmektedir.

Hz. Peygamber'in bahsedilen şekilde okuduğu birçok hadis kaynağında sahih olarak zikredilmektedir.⁹⁷ Kıraat-i aşere imamlarından Ya'kûb (öl. 205/821) ve Kisâî, şâz kıraat imamlarından ise Hasan-ı Basrî'nin kıraatü'n-nebi rivayetine göre okuduğu nakledilmiştir.⁹⁸ Hz. Osman mushafının harekeden hâlî olduğu düşünüldüğünde söz konusu kıraatin mushaf hattına da aykırı olmadığı açıktır. Mezkûr hususlar müvacehesinden bakıldığında yü'azzebü ve yûseku okuyuşlarının sahih kıraat kapsamında olduğu görülmektedir. Fiillerin mechûl ya da malûm sıyga ile okunması şeklindeki ihtilaf, mana açısından kayda değer bir farklılık oluşturmamaktadır.

5-ez-Zilzâl 99/6

Ayetin mushaftaki metni şu şekildedir: "يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِّيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ". Zemahşerî'ye göre ise Hz. Peygamber'in kıraati li-yerav şeklindedir.⁹⁹ Rivayet kaynaklarında Hz. Peygamber'in bu şekilde okuduğuna dair bir kayda rastlanmamıştır. Kıraat ihtilafı muzâri fiilin mechûl veya malûm sıyga ile okunması hakkında olup anlam açısından kayda değer bir farklılık doğurmamaktadır. Her iki kıraat de Arap dili ve resmü'l-mushaf açısından uygundur. Ancak kıraat-i aşere ve şâz kıraat imamları arasında müfessirin bahsettiği şekilde okuyan yoktur.¹⁰⁰ Bu sebeple mezkûr şekilde okuyuş caiz değildir. Zeccâc (öl. 311/923) da aynı hususa dikkat çekmekte ve şöyle demektedir: "Li-yerav şeklinde okuyan birini bilmiyorum. Arapça açısından uygun olsa da kendisinden kıraat alınan (imamlardan) nakledilmediği için bu şekilde okumak caiz değildir."¹⁰¹ Bununla birlikte İmam Nâfi'in de aralarında olduğu seleften bazı isimlerin söz konusu şekilde -şâz- okuduğuna dair nispetler bulunmaktadır.¹⁰²

⁹⁴ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 3/222.

⁹⁵ bk. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Bennâ ed-Dimyâtî, *İthâfû fudalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erba'ate 'aşer*, thk. Enes Mehre (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427), 2/20; Hârûf, *el-Müeyesser*, 207; Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, 207.

⁹⁶ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 6/1298-1299.

⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/292; Dûrî, *Cüz'ün fihi kırâati'n-Nebi*, 173; Ebû Dâvûd, "Hurûf ve'l-kırâat", 1 (No. 3996); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 19/289.

⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*, 2/299; Dimyâtî, *İthâfû fudalâi'l-beşer*, 2/537.

⁹⁹ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 6/1386.

¹⁰⁰ bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*, 2/301; Dimyâtî, *İthâfû fudalâi'l-beşer*, 2/546.

¹⁰¹ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, 5/352.

¹⁰² bk. İbn Hâleveyh, *i'râbü'l-kırâati's-seb'*, 2/516; Ömer - Mükrem, *Mu'cemü'l-Kırâat*, 8/211.

4.3.2. Harflerin Noktalarındaki Değişiklikler

Yunus 10/58

Ayetin mushaftaki metni "قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ" şeklindedir. Zemahşerî ise şöyle demektedir: "Tâ ile 'fe'-l-tefrahû' şeklinde okunmuştur. Aslolan ve kıyasa uygun olan budur. Rivayete göre Hz. Peygamber'in kıraati de bu şekildedir."¹⁰³ Anlaşıldığı kadarıyla müfessir ilgili kelimenin muhataba yönelik bir emir olduğu kanaatindedir. Bu sebeple gaip sıygasıyla değil emr-i hâzırın kıyasa uygun kullanımıyla okunmasının daha uygun olduğunu söylemektedir.

H. Peygamber'in zikredilen şekilde okuduğu Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855),¹⁰⁴ Ebû Dâvûd (öl. 275/889),¹⁰⁵ Hâkim (öl. 405/1014)¹⁰⁶ gibi muhaddisler tarafından nakledilse de adı geçen hadis kaynaklarında ilgili kelimenin zaptına dair birçok problem tespit edilmiştir. Müelliflerin bazıları aynı rivayeti fe'-l-tefrahû, bazıları ise fe'-l-yefrahû şeklinde zapt etmişlerdir. Hatta bazen aynı eserin farklı matbu nüshalarında bile zaptın farklılaştığı görülmüştür.¹⁰⁷ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in hangi şekilde okuduğunun rivayet kaynaklarından tespiti mümkün olmamaktadır. İbnü'l-Cezerî kıraat imamlarından Ya'kûb'un râvisi Ruveys'in (öl. 238/852) fe'-l-tefrahû şeklinde okuduğunu naklettikten sonra kendisine ulaşan uzun bir rivayet senediyle Hz. Peygamber'in kıraatinin de bu şekilde olduğunu söylemektedir.¹⁰⁸ Söz konusu telaffuz şekli aşere imamlarının tercihleri arasında yer aldığı için sahihtir ve Kur'an olarak okunmaktadır.

4.3.3. Aynı Fiil Kalıbının Farklı Telaffuzları

1-el-İsrâ 17/101

Ayetin mushaftaki metni "وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَسْتَلَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ" şeklindedir. Zemahşerî ise şöyle demektedir: "Hz. Peygamber'in buradaki fe's'el ifadesini hemzesiz ve mâzî formunda fe-sâle benî İsrâîle şeklinde okumuş olması da -ki bu Kureyş lehçesidir- buna delâlet eder." Müfessir bu sayede Hz. Peygamber'in İsrâîloğullarından kendisini desteklemesini istemesi gerektiği anlamını çıkarmaktadır.¹⁰⁹ Zemahşerî'nin nispet ettiği şekildeki kıraatin Hz. Peygamber tarafından okunduğuna dair rivayet kaynaklarında bir bilgiye ulaşamamıştır. Mushaf hattına ve Arap diline uygun görünse de söz konusu okuyuş kıraat imamlarının tercihleri arasında yer almaması sebebiyle sahih değildir.

Kıraat imamlarından İbn Kesîr, Kisâ ve Halef'in hemzenin harekesini sîne naklederek fe-sel şeklinde okuduğu bilinmektedir. Bu da mevzubahis kelimenin yine emir formundaki başka bir telaffuzudur.¹¹⁰ Mâzî formundaki fe-se'ele kıraati şâz kıraat olarak nakledilse de¹¹¹ Zemahşerî'nin Hz. Peygamber'e nispet ettiği fe-sâle şeklindeki okuyuş, kıraat kaynaklarında geçmemektedir. Hatta ilgili kelimenin asıl meşhur olan mâzî sıygası (se'ele) bile sahih kıraatler arasında yer almamaktadır. Bu sebeple -her ne kadar mushaf hattına ve Arap diline uygun olsa da- fe-sâle kıraati ile okumak caiz değildir.

2-el-Mü'minûn 23/60

¹⁰³ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 3/296.

¹⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/74.

¹⁰⁵ Ebû Dâvûd, "Hurûf ve'l-Kırâât", 1 (No. 3981).

¹⁰⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbü'rî el-Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 3/363.

¹⁰⁷ Detaylı bilgi için bk. Yılmaz, *Kıraatü'n-nebi*, 195-197.

¹⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, 2/214.

¹⁰⁹ bk. Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 3/1192-1194.

¹¹⁰ Dimyâtî, *İthâfu fudalâi'l-beşer*, 2/127; Ömer - Mükrem, *Mu'cemü'l-Kırâât*, 3/340.

¹¹¹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzî'l-Kur'ân*, 77; Kirmânî, *Şevâzül-kırâât*, 283.

Ayetin mushaftaki metni "وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَّةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ" şeklindedir. Zemahşerî ise "Hz. Peygamber'in ve Hz. Âişe'nin kıraatında 'ye'tûne mâ etev' şeklindedir." demektedir, mushaf metnine göre "verdiklerini verenler" anlamına gelen kelimelerin kıraatü'n-nebi rivayetinde "yaptıklarını yapanlar" anlamına geleceğini ifade etmektedir.¹¹² Hz. Peygamber'in zikredilen şekilde kıraatte bulunduğu rivayet kaynaklarında zikredilse de muhakkiklere göre bu rivayetlerin isnadı zayıftır.¹¹³ Kıraat imamları arasında müfessirin bahsettiği şekilde okuyan bulunmamaktadır. Ancak mezkûr telaffuzlar kıraat kaynaklarında şâz bir okuyuş olarak zikredilmektedir.¹¹⁴

Müfessirin nispetinde aynı ayette peş peşe iki kelimenin Hafs mushafına muhalif olduğu dikkat çekmektedir. Birincisinde (yü'tûne) vâv üzerine yazılan hemzenin müstakilen kaydedildiği, ikincisinde (âtev) ise med ile okunan hemzenin tahfif edildiği görülmektedir. İkinci kelimenin mushaf hattına uygun olduğu düşünülse de birinci kelime mushaf hattına muhaliftir.¹¹⁵ Hz. Peygamber'e nispet edilen her iki kelimenin okunuşu da on kıraat imamının tercihleri arasında yer almamaktadır. Bu sebeple bahsedilen şekildeki kıraat ile okumak caiz değildir.

4.3.4. Harf Değişiklikleri

Mushaf metnindeki harf değişiklikleri haddizatında sahih kıraat şartlarına muhalif kabul edilse de bazı yakın harflerin birbiri yerine kullanılması -sahih kıraatlerde yer alması şartıyla- ferî ihtilaf kapsamında değerlendirilmekte ve kıraatin sıhhatine zarar vermemektedir.¹¹⁶ Sâd ve sîn¹¹⁷ ya da dât ve zî¹¹⁸ harflerinin birbiri yerine kullanılması gibi.

Kâf 50/10

El-Keşşâf'ta bu bağlamda Hz. Peygamber'e nispet edilen örneklerden birisi de Kâf Sûresi'nin 10. ayetinde geçen باسقات kelimesidir. Mushaf hattında sîn harfi ile kaydedilen bu kelime hakkında Zemahşerî şöyle demektedir: "Hz. Peygamber'in kıraatında kâftan dolayı sînin sâda ibdâli ile 'bâsikâtün' (باسقات) şeklindedir."¹¹⁹

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in -Zemahşerî'nin nispetinde olduğu gibi- sâd harfi ile okuduğuna dair örnekler bulunsa da¹²⁰ aynı ya da benzer senetlerle gelen başka birçok örnekte sîn ile okuduğu zikredilmektedir.¹²¹ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in ne şekilde okuduğunun rivayet kaynaklarından tespiti tam olarak mümkün olmamaktadır. Binaenaleyh müfessirin bahsettiğinin aksi yöndeki rivayetlerin sıhhat açısından daha kuvvetli olduğu değerlendirilmektedir.

On dört kıraat imamı arasında ve şâz kıraat kaynaklarında Zemahşerî'nin zikrettiği şekildeki okuyuşu tercih eden kimse bulunmamakta, bu okuyuş sadece bazı tefsirlerde¹²² -şâz- bir kıraat olarak zikredilmektedir.

¹¹² Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 4/636.

¹¹³ Rivayetler ve bunların değerlendirmeleri için bk. Dûrî, *Cüz'ün filhi kırââtü'n-Nebî*, 131; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 42/52; Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzil ve 'uyûnu'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, thk. Muhammed Abdüselam Şahin (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 3/187.

¹¹⁴ bk. İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzî'l-Kur'ân*, 98; Kırmânî, *Şevâzî'l-kırâât*, 336; Ömer - Mükrem, *Mu'cemü'l-Kırâât*, 4/217.

¹¹⁵ bk. Altıkulaç, *el-Mushafu's-Şerîf (Medine 1)*, 2/838.

¹¹⁶ bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fil-kırâati'l-aşr*, 1/18.

¹¹⁷ bk. el-Fâtîha 1/6.

¹¹⁸ bk. et-Tekvîr 81/24.

¹¹⁹ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 6/348.

¹²⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 5/104; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'ân*, 9/95.

¹²¹ Dûrî, *Cüz'ün filhi kırââtü'n-Nebî*, 105; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/200; Müslim, "Salât", 35; Ebü Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl ed-Dârimî, *Müsnedü'l-İmâm ed-Dârimî*, thk. Merzûk b. Heyyâs ez-Zehrânî (y.y.: b.y., 1436), "Salât", 243 (No. 1318).

¹²² bk. Ömer - Mükrem, *Mu'cemü'l-Kırâât*, 6/232.

Çizelge 2: Ferşî Kıraatler

Table 2: Ferşî Qiraats

No	Sûre/Ayet	Mushaftaki Metin	Hz. Peygamber'in Kıraati	Rivayetin Sıhhati	On dört İmamın Tercihleri
1	el-Fâtiha 1/7	غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ	غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ	Bulunamadı	İbn Muhaysin
2	Âl-i İmrân 3/164	رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ	رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ	Bulunamadı	Yok
3	et-Tevbe 9/128	رَسُولٍ مِنْ أَنْفُسِكُمْ	رَسُولٍ مِنْ أَنْفُسِكُمْ	Bulunamadı	İbn Muhaysin
4	el-Fecr 89/25-26	لَا يَعْذِبُ ﴿٢٥﴾ وَلَا يُوْتَقُ	لَا يَعْذِبُ ﴿٢٥﴾ وَلَا يُوْتَقُ	Sahih	Ya'kûb, Kisâî, Hasan-ı Basrî
5	ez-Zilzâl 99/6	لِيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ	لِيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ	Bulunamadı	Yok
6	Yûnus 10/58	فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا	فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا	Zayıf	Ruveys
7	el-İsrâ 17/101	فَسَأَلَ بَنِي إِسْرَائِيلَ	فَسَأَلَ بَنِي إِسْرَائِيلَ	Bulunamadı	Yok
8	el-Mü'minûn 23/60	وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا	وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا	Zayıf	Yok
9	Kâf 50/10	وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ	وَالنَّخْلَ بَاصِقَاتٍ	Zayıf	Yok

Sonuç

Kur'an kelimelerinin telaffuz keyfiyetleri kıraat ilminin temelini oluşturmaktadır. Kıraat ihtilaflarının lügavî açıdan temellendirilmesi ise çoğunlukla dilciler eliyle olmuştur. Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı tefsiri Kur'ân-ı Kerîm'in okunuş ihtilaflarına yer vermesi yönüyle kıraat ilmi açısından önemli bir eserdir. Müfessir eserinde kıraat ihtilaflarına sıkça temas etmekte, bunu yaparken ilgili kıraatlerin lügavî temellerini ve manaya etkisini merkeze almaktadır.

Zemahşerî kıraatleri delillendirirken sadece lügavî yönüne değinmemekte onların naklî kaynaklarına da inmektedir. Kıraat imamlarını, seleften kıraatiyle meşhur isimleri, sahâbeyi hatta Hz. Peygamber'i referans gösterebilmektedir. Bu çalışmada müfessirin söz konusu bağlamdaki nispetleri ele alınmış, Hz. Peygamber'in okuduğu söylenen kıraatler, rivayet ve kıraat ilimleri açısından değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Klasik kaynaklarda Hz. Peygamber'e nispet edilen kıraatleri işaret için birçok farklı lafız yer almaktadır. Ancak *el-Keşşâf*'ta ilgili kıraatler hakkında sadece -bu lafızların en meşhurlarından olan- *kirâetü'n-Nebî* ve *kirâetü Resûlillâh* ibareleri kullanılmaktadır. Müfessirin açıklamalarında Hz. Peygamber'den menkul olması sebebiyle o kıraate özel bir önem atfedilmesi gerektiği gibi bir ifade yer almamaktadır. Hatta "Hz. Peygamber'in ve Hz. Âişe'nin (ya da Hz. Fâtıma'nın) kıraati böyledir." cümlelerinde olduğu gibi başkalarının kıraatiyle eşdeğer görmektedir. Söz konusu rivayetlerin mushaf hattına uygun olup olmaması da Zemahşerî için bir değer taşımamaktadır. Bu tesadüfi bir durum değildir. Zira o, zaman zaman Hz. Osman tarafından farklı beldelere gönderilen mushafların hattına vurgu yaparak onlara vukûfiyetini de göstermektedir.

Hz. Peygamber'in Kur'an'ı tefsir ya da bir hükmü beyan maksadıyla ayetlere müracaat ettiği malumdur. Bu türden bazı nakillerde bir kıraat icrasının olmadığı açıkça görüldüğü halde Zemahşerî onları yine kıraat olarak değerlendirmektedir. Ancak Kur'an metnine ilave, metinde eksiltme ya da kelime

değişikliği gibi önemli sayılabilecek farklılıkların Kur'an olarak tilâvet edilebileceğine dair bir ifadeye yer vermemektedir. Dolayısıyla onun *kıraat* olarak isimlendirdiği telaffuz farklılıklarının hangisinin/hangilerinin Kur'an olarak okunabileceği hususundaki kanaatini kesin olarak tespit etmek mümkün olmamaktadır.

el-Keşşâf'ta Hz. Peygamber'e nispet edilen 17 kıraat tespit edilmiştir. Sahih kıraatlerin şartları dikkate alınarak yapılan taksime göre bu kıraatlerden sekiz tanesinin Yedi Harf kapsamında olduğu değerlendirilmiştir. Bu sebeple söz konusu kıraat ihtilafları *harfî kıraatler* başlığı altında ele alınmıştır. Mezkûr husus "Mushaf Metnine Kelime İlavesi ya da Eksiltilmesi", "Mushaf Metnindeki Kelimelerin Değiştirilmesi", "Fiil Kalıbındaki Değişiklikler" ve "Harf Değişiklikleri" başlıklarında incelenmiştir. Söz konusu değişiklikler sahih bir kıraatte bulunması gereken en önemli şartlardan olan *mushaf hattına uygunluk* ilkesine aykırı olduğu için makbul görülmemekte ve Kur'an olarak okunmamaktadır. "Harfî ihtilaf" başlığındaki sekiz adet kıraatü'n-nebi nispetinin senetli rivayet kaynaklarından taraması yapılmıştır. Buna göre -senet açısından- söz konusu rivayetlerden üç tanesinin sahih, bir tanesinin hasen ve iki tanesinin zayıf olduğu görülmüştür. İki rivayetin ise kaynağına ulaşılammıştır. İlgili başlıktaki kıraatlerin hiçbiri sahih kıraatler arasında yer almamaktadır.

Zemahşerî'nin bu bağlamda Hz. Peygamber'e nispet ettiği bazı kıraatler ise mushaf hattının iskelet yapısına uygun olan telaffuz şekilleridir. Kıraat ilminde *ferşî ihtilaf* olarak isimlendirilen bu tür kıraatlerin *el-Keşşâf*'ta *hareke değişikliği*, *harflerin noktalarındaki değişiklikler*, *aynı fiil kalıbının farklı telaffuzları* ve *harf değişiklikleri* şeklinde tezahür ettiği görülmüş ve mezkûr başlıklar altında incelenmiştir. Her iki üst başlıkta da ortak olan "harf değişiklikleri" meselesi mutlak bir red sebebi değildir. Birbirine benzeyen ya da aynı kelimenin farklı telaffuzlarındaki bazı harf değişiklikleri kıraat âlimleri arasında merdud olmayan kıraat ihtilafı olarak kabul edilebilmektedir.

"Ferşî ihtilaflar" başlığında Hz. Peygamber'e nispet edilen dokuz adet kıraatin senetli rivayet kaynaklarından taraması yapılmıştır. Buna göre -senet açısından- söz konusu rivayetlerden birinin sahih, üçünün zayıf olduğu görülmüştür. Beş rivayetin ise kaynağına ulaşılammıştır. Ayrıca ilgili nispetler *mushaf hattına uygunluk* yanında sahih kıraatin diğer iki şartı olan *Arap diline uygunluk* ve *sahih bir senetle nakledilmiş olmak* açısından da değerlendirilmiştir. Dilciliğiyle meşhur olan Zemahşerî'nin söz konusu kıraat nispetlerinde lügavî açıdan bir sorun bulunmamaktadır. Ancak bu kıraatlerin sahih kıraat sahibi imamların ihtiyarları arasında yer alıp almaması da makbuliyeti açısından önem arz etmektedir. Buna göre Zemahşerî'nin Hz. Peygamber'e nispet ettiği kıraatlerden ikisi sahih, ikisi ise şâz kıraat sahibi imamların tercihleri arasında yer almakta, beşi ise on dört kıraat imamının hiçbiri tarafından okunmamaktadır.

Müfessirin Hz. Peygamber'in kıraatini sadece belli lafızlarla ifade etmesini, nispet ettiği kıraatlerin sıhhatini sorgulamamasını ve bu kıraatlere özel bir önem atfetmemesini manidar bulmaktayız. Anlaşıldığı kadarıyla Zemahşerî bu kıraatleri mücerret bir nispetten ibaret görmektedir. Ona göre söz konusu nispetlerin sahih veya şâz olması ya da hiçbir kıraatte yerinin bulunmaması kıraat olarak okunması hususunda bir değer ifade etmemektedir. Hatta ilgili kıraatlerin icmâ ile sabit olmuş mushaf imlâsına aykırı olması onların kıraat olarak isimlendirilmesine mani olmamaktadır. Ancak onun zikrettiği bu tür kıraatlerin özellikle lügavî ya da anlama etkisi açısından değerlendirildiği görülmektedir. Dolayısıyla o, genelde kıraatleri özelde ise Hz. Peygamber'in kıraatlerini Kur'an olarak okunması açısından değil dildeki yeri ve manaya katkısı açısından değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Tarafımızdan Zemahşerî ile başlatılan bu sürecin diğer tefsirlerle devam ettirilmesi ilgili alanda önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Kaynakça

- Acar, Mehmet Maşuk. *Kıraat İlminde Şâz Meselesi*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023.
- Acar, Mehmet Maşuk. "Kisâî ve Kıraatinin Özellikleri". *On Dört Kıraat İmamı ve Kıraatlerinin Özellikleri*. ed. Ahmet Gökdemir. 215-248. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023.
- Acar, Mehmet Maşuk. "Kur'ân'ın Yaygın Tanımı Açısından Şâz Kıraatin Değeri". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2022), 243-267. <https://doi.org/10.51605/mesned.1201963>
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Akcan, Resul. "Ebû Amr ve Kıraatinin Özellikleri". *On Dört Kıraat İmamı ve Kıraatlerinin Özellikleri*. ed. Ahmet Gökdemir. 65-103. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023.
- Altıkulaç, Tayyar. *el-Mushafu's-Şerîf (Medine 1)*. 2 Cilt. İstanbul: IRCICA-İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2020.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdillâh. *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-mesânî*. thk. Ali Abdülbârî Atıyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- Bostan, Osman. "Âsım ve Kıraatinin Özellikleri". *On Dört Kıraat İmamı ve Kıraatlerinin Özellikleri*. ed. Ahmet Gökdemir. 137-166. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Kütübü's-sitte ve şürûhuha: Sahîhu'l-Buhârî*. 23 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Çatal, Adem. "Nâfî' ve Kıraatinin Özellikleri". *On Dört Kıraat İmamı ve Kıraatlerinin Özellikleri*. ed. Ahmet Gökdemir. 9-28. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman. *Câmi'u'l-beyân fi'l-kirââtî's-seb'î'l-meşhûre*. ed. M. Kemal Atik. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1420.
- Dâni, Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman. *el-Muknî fi ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr ma'a Kitâbi'n-nakd*. thk. Muhammed es-Sâdik Kamhâvî. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, ts.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl. *Müsnedü'l-İmâm ed-Dârimî*. thk. Merzûk b. Heyyâs ez-Zehrânî. 2 Cilt. y.y.: b.y., 1436.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Bennâ. *İthâfî fuzalâi'l-beşer bi'l-kirââtî'l-erba'ate 'aşer*. thk. Enes Mehre. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1427.
- Dûrî, Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî. *Cüz'ün fihi kirââtü'n-Nebî*. thk. Hikmet Beşir Yasin. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1988.
- Ebû Alî el-Fârisî, Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*. thk. Muhammed Bedreddin Kahvecî - Beşîr Cüveycâtî. 7 Cilt. Dımaşk-Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 2. Basım, 1413.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *el-Kütübü's-sitte ve şürûhuha: Sünenü Ebî Dâvûd*. 23 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî. *Kitâbü Me'âni'l-kirâât*. thk. Muhammed b. İd eş-Şa'banî. Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 2007.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah ed-Deylemî. *Me'âni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1403.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkadir 'Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Hârûf, Muhammed Fehd. *el-Müyesser fi'l-kirââtî'l-'aşre'l-mütevâtire min tarîki Tayyibeti'n-neşr ve'l-kirââtî'l-erba'a's-şâzze ve tevcîhühâ*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1441.
- Havuz, Hasan Hüseyin. "Âsım Kıraatinin Senedi ve Şu'be-Hafs Rivayetlerinin Temellendirilmesi". *Balikesir İlahiyat Dergisi* 12 (29 Aralık 2020), 105-128.

- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tûnisî. *Tefsîrû't-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.
- İbn Balabân, Ebû'l-Hasan Emir Alaeddin Ali b. Abdullah. *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman el-Mevsilî. *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kırâât ve'l-îzâhi 'anhâ*. thk. Muhammed b. 'Îd eş-Şa'bânî. Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1429.
- İbn Ebî Dâvûd, Abdullah b. Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Kitâbü'l-Mesâhif*. thk. Muhammed b. 'Abde. Kahire: el-Fârûk el-Hadîse, 1423.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *İ'râbü'l-kırââtî's-seb' ve 'ilelühâ*. thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1992.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an min kitâbi'l-bedî'*. thk. Gotthelf Bergstrasser. Mısır: Matbaatü'r-Rahmâniyye, 1934.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer ed-Dımaşkî. *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*. thk. Sami b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 2. Basım, 1999.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Musa b. el-Abbas et-Temîmî. *Kitâbü's-seb'a fî'l-kırâât*. thk. Şevkî Dayf. Mısır: Dâru'l-Maârif, 1400.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-'aşr*. thk. Zekeriyya Umeyrât. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 4. Basım, 2011.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Müncidü'l-mukri'n ve mürşidü't-tâlibîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Tahbîru't-teysîr fî'l-kırââtî'l-'aşr*. thk. Ahmed Muhammed Müflih el-Kudât. Amman: Dâru'l-Furkân, 1421.
- Kara, Mehmet. "Hamza ve Kıraatinin Özellikleri". *On Dört Kıraat İmamı ve Kıraatlerinin Özellikleri*. ed. Ahmet Gökdemir. 167-213. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023.
- Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd el-Herevî el-Ezdî. *Fedâilü'l-Kur'an*. thk. Mervan Atıyye vd. Beyrut/Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1995.
- Kettânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Cafer b. İdris. *Nazmü'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtir*. thk. Şeref Hicâzî. Mısır: Dâru'l-Kütübi's-Selefiyye, 2. Basım, 1431.
- Kılıç, Mehmet. "Hasan-ı Basrî ve Kıraatinin Özellikleri". *On Dört Kıraat İmamı ve Kıraatlerinin Özellikleri*. ed. Ahmet Gökdemir. 379-404. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023.
- Kılıç, Mustafa. *Zemâşerî'nin el-Keşşâfında Kıraat Olgusu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Kirmânî, Ebû'l-Kâsım Tâcülkurrâ Burhânüddîn Mahmûd b. Hamza b. Nasr. *Hattu'l-mesâhif*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Beyrut: Müessesetü'l-Belâğ, 1433.
- Kirmânî, Ebû'l-Kâsım Tâcülkurrâ Burhânüddîn Mahmûd b. Hamza b. Nasr. *Şevâzzü'l-kırâât*. thk. Şimrân el-Acelî. Beyrut: Müessesetü'l-Belâğ, ts.
- Koyuncu, Recep. "Yöntem Ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği: İbnü'l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme". *Uluslararası İbnü'l-Cezeri Sempozyumu 01-04 Kasım 2018 - Bursa*. 665-690. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed Berdûnî - İbrahim İtfayyîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 2. Basım, 1964.
- Küçükcalay, Hüseyin. *Kur'an Dili Araştırma*. Konya: Manevi Değerleri Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti, 1969.
- Ma'sarâvî, Ahmed İsa. *el-Kâmilü'l-mufassal fî'l-kırââtî'l-erba'ate 'aşer*. Kahire: Dâru'l-İmâm eş-Şâtîbî, 1430.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî. *el-Kütübü's-sitte ve şürâhuhâ: Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 23 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

- Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nahvî. *İ'râbu'l-Kur'an*. thk. Abdülmün'im Halil İbrahim. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdü'l-mün'im Şelebî. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421.
- Ömer, Ahmed Muhtâr - Mükrem, Abdül'âli Sâlim. *Mu'cemü'l-kirâati'l-Kur'âniyye ma'a mukaddimeti fi'l-kirâât ve eşheri'l-kurrâ*. 8 Cilt. Kuveyt: Câmi'atü Kuveyt, 2. Basım, 1988.
- Özmen, Kerim. "A'meş ve Kıraatinin Özellikleri". *On Dört Kıraat İmamı ve Kıraatlerinin Özellikleri*. ed. Ahmet Gökdemir. 329-345. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023.
- Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an*. thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1422.
- Şeker, Abdülaziz. "Yezîdî ve Kıraatinin Özellikleri". *On Dört Kıraat İmamı ve Kıraatlerinin Özellikleri*. ed. Ahmet Gökdemir. 363-378. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. İvazullah b. Muhammed - Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1984.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hecr, 1422.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *Şerhu müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnaût. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd el-Fârisî. *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed Abdulmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Cîze: Dâru Hecr, 1999.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *el-Kütübü's-sitte ve şürûhuhâ: Sünenü't-Tirmizî*. 23 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Yılmaz, Lokman. "Bir 'Garîb' Kavram: Kıraatü'n-nebi". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (30 Haziran 2022), 203-231. <https://doi.org/10.46353/k7auifd.1083631>
- Yılmaz, Lokman. *Kıraatü'n-nebi -Hz. Peygamber'in Tilâvetine Dair-*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2023.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Abdüsettar Ahmed Ferrâc vd. 40 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-İrşâd ve'l-Enbâ, 1385.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *Meâni'l-Kur'an ve i'râbuhû*. thk. Abdülcelil Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*. thk. Tayyar Altıkulaç. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Fâik fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî - Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 2. Basım, ts.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûnu'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdüsselam Şahin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Keşşâf Tefsiri*. ed. Murat Sülün. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Zengin, Enes. "İbn Muhaysın ve Kıraatinin Özellikleri". *On Dört Kıraat İmamı ve Kıraatlerinin Özellikleri*. ed. Ahmet Gökdemir. 347-362. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023.